

TÁJÉKOZTATÓ A SZÓTÁR HASZNÁLATÁHOZ

1. A szótár kialakításának elvei és a szócikkek szerkezete

Mivel a *Korai magyar helynévszótár* elsősorban a történeti nyelvészet céljait kívánja szolgálni, szerkezetének a kialakításában is elsősorban ezt a szempontot vettük figyelembe. Ennek megfelelően a szótár szócikkei a névadatokat nem a helynévtárak általános gyakorlatával megegyezően, a megjelölt helyek szerinti elrendezésben tárgyalják, azaz egy-egy hely különböző neveit, névváltozatait nem együtt mutatják be, hanem a nyelvtörténeti szótárak szerkesztési elvének megfelelően az alaki azonosság szerint. Azonos szócikkbe eszerint a morfológiai szempontból azonos névadatok kerülnek. A legalább egy morféányi eltérést mutató neveket, névváltozatokat tehát külön szócikkbe soroltuk be, még akkor is, ha azonos a jelentésük, azaz azonos denotátumokra vonatkoznak. Külön szócikket alkotnak tehát a lexémányi eltérést mutató formák (**Acsa – Acsatelke, Komlós – Komlós pataka, Boldogasszonyfalva – Boldogasszonyháza**), a képzős – képzőtlen, illetve a különböző képzőkkel alakult változatok (**Agár – Agárd, Horvát – Horváti, Nyárád – Nyárágy**), sőt még a birtokviszony jelölt és jelöltlen formái is (**Aba nagyút – Aba nagyútja, Hölgytelek – Hölgytelke, Kalenda-víz – Kalenda vize**). E tárgyalásmódot az indokolja, hogy így közös címszó alá vonhatók a nyelvi formájukban megegyező nevek anélkül, hogy az egyes megnevezéseknél esetleg meglévő alakváltozatok vagy szinonimák adatai megbontanák az egységes tárgyalást. A denotatív szempontból egymással összefüggő neveket utalásokkal kapcsoljuk össze.

A szótárban egy egységet alkot tehát minden olyan adat, amely azonos helyet jelöl és morfológiai szempontból megegyező szerkezetet mutat. Az ilyen adatok közös címszó alá kerülnek, amelyet a megjelölt hely rövid leírása, azonosítása követ. Az adatközlő részben az adatok betűhíven állnak, a forrás pontos datálásával és a forráshely feltüntetésével együtt. A nyelvi adatokat az írásváltozatok egyezése, illetőleg különbözőzése alapján csoportosítva mutatjuk be, összevonva a különböző forrásokban azonos írásformában előforduló névadatokat. A szótári egységeket a nevek jelentésviszonyaira vonatkozó utalások zárják le.

Apáti 'település Abaúj vm. középső részén Szinától ÉK-re' 1286: p. Supch ... sub nomine *Apati* (Gy. 1: 158). L. **Apátifölde**.

Apátifölde 'település Abaúj vm. középső részén Szinától ÉK-re' 1329/330/407: *Apatifeulde* (Gy. 1: 158). **Apáti** néven is említik. L. **Zsupcs**.

Zsupcs 'település Abaúj vm. középső részén Szinától ÉK-re' 1261, +1263/+264, 1281>353, 1284, 1286: *Supch*, p., t. (Gy. 1: 158). **Apáti** és **Apátifölde** néven is említik.

Mohi 'település Bars vm. középső részén Bars várától ÉNy-ra' 1295, 1299: *Muhy*, p., v., 1321/323, 1321/323>424, 1323: *Mohy*, p. (Gy. 1: 462), 1339: *Mochi* (A. 3: 574), 1340: *Mochy*, t. (A. 4: 32), 1342: *Mohi*, v. (Str. 3: 460). **Árkosmohi** néven is említik.

A különböző helyeket jelölő azonos alakú neveket közös szócikkben összevonva mutatjuk be, egymástól számozással elkülönítve úgy, ahogyan a közszói szótárakban a jelentéseket szokás feltüntetni. Ha egy adott hangsor természeti névként (víz, hegy, erdő stb. nevéként) és településnévként egyaránt használatos, e két helyfajta neveit I. és II. szám alatt csoportosítjuk. A két kategórián belül a neveket arab számozással különítjük el. A nevek sorrendjét a vármegyéhez tartozás szerint alakítottuk ki, a vármegyék betűrendjének megfelelően. Ha egy-egy vármegyéből több azonos név is szerepel, ezeket az első előfordulásuk időrendje szerint közöljük.

Csatár 1. 'település Baranya vm. K-i részén Kőszegtől D-re' +1246/400, 1320/344>380, 1334 (Cs. 2: 476, A. 3: 116–20), 1341 (Cs. 2: 477, A. 4: 130), 1342 (A. 4: 213): *Chatar*, p., 1252>360: *Chataar*, t., v. (Gy. 1: 293). 2. 'település Békés vm. DK-i részén Békéstől D-re' 1295/423: *Chatar* (Gy. 1: 504). 3. 'település Bihar vm. ÉK-i részén Székelyhídtól ÉK-re' *1208/550: *Satar*, v. (Gy. 1: 607). 4. 'település Bihar vm.-ben Bihartól K-re' *1213/550: *Catar*, v., [1291–94]: *Scathar*, v., [1291–94], 1332–7/PR., 1349 (ComBih. 72, A. 5: 290): *Chatar*, v., 1294: *Chathar*, 1332–7/PR.: *Thatar* (Gy. 1: 607).

Komlós I. 1. 'a Bózsva bal oldali mellékvize Abaúj vm.-ben a füzéri uradalom határában' 1270/272: *Kumlovs*, rivus (Gy. 1: 83, 114). **Komlós pataka** néven is említik. Vö. **Komlós (II.1.)**. II. 1. 'település Abaúj vm. K-i részén Füzértől D-re, a Komlós patak mellett' 1270/272: *Cumlovs*, v. ~ *Kumlovs*, t. (Gy. 1: 114), 1284: *Cumolos* (RegArp. 3326), +1291: *Cumlos* (RegArp. 3751), 1339: *Komlos*, p. (A. 3: 541–2). Vö. **Komlós (I.1.)**. 2. 'település Bereg vm.-ben Bereg várától ÉK-re' 1341/342//XVIII.: *Komlos*, p. (Gy. 1: 543).

A szórványemlékekben nemcsak tulajdonnévi, hanem közszói adatok is előfordulnak. Ezeket a fentiek-től némileg eltérő módon adjuk közre, olykor önálló szócikkben, olykor tulajdonnévi szócikkek végéhez kapcsolva, Kn. rövidítést követően. Az adatok csoportosításában ugyanúgy jártunk el, mint a tulajdonnevek esetében, az egyes vármegyékhez tartozó adatokat | jellel választottuk el egymástól.

domb 1329/406 (Alvadász, Abaúj vm.): *monticulo ... vulgo domb* (Gy. 1: 154) | 1342 (Ohaj, Bars vm.): *ad tres parvos monticulos vulgariter dumb vocatos* (A. 4: 288) | 1347 (Sámson, Bihar vm.): *super quodam domb ... ad aliud domb ... in quodam parvo domb* (J. 334, A. 5: 46).

Gyertyán 1. 'Bodrog vm.-ben Kispályi határában említett halastó' 1309/412: *Garthau [f: Garthan]*, pisc., 1324/412: *Garthan*, pisc. (Gy. 1: 725). Kn. 1247/331 (Kisida, Abaúj vm.): *jurthan*, a. (Gy. 1: 93) | 1295/403 (Szentlászló, Pécestől DK-re, Baranya vm.): *gertean*, a. (Gy. 1: 389).

A helynévadatok egyes közszói elemeire a szótár betűrendjébe besorolt utaló szócikkekkel hívjuk fel a figyelmet. A feldolgozott nyelvi adatok visszakeresését betűhív mutató összeállításával is meg kívántuk könnyíteni. Elsősorban az alaktani jelenségek vizsgálatához nyújt segítséget a betűhív alakok névvégmutatója. Eljárásunkat az alábbiakban részletezzük.

2. A címszavak

2.1. A címszó-meghatározás alapelvei

A címszavak alakjának megállapítása a nyelvtörténeti szótárak szerkesztésének egyik legnehezebb feladata. E megállapítás — a feldolgozott nyelvi elemek sajátosságai következtében — fokozottan érvényes a helynévtörténeti szótárak vonatkozásában. A címszavak történetét bemutató szótárakban a köz-

nyelvi szók esetében rendszerint a szótárkészítés idején használatos sztenderd forma áll a szócikk élén, a régi tájszók esetében e szótárak a nyelvjárási szótárak sztenderdizációs gyakorlatát követik, a kihalt szók esetében pedig többnyire modernizált formák szerepelnek címszóként. A helynévtörténeti szótárakban — különösen ha a névállomány alaktani szempontok szerint elrendezve szerepel benne, mint ahogyan a *Korai magyar helynévszótár*-ban is — a fenti alapelvek fő vonalaikban követhetők ugyan, de az adatok tulajdonnévi jellege miatt gyakran speciális eljárásokra is kényszerülünk.

A megfelelő címszó alá történő besorolás — mivel a szócikkbe csakis azonos morfológiájú nyelvi elemek kerülhetnek — megköveteli a névadat morfológiai szerkezetének a megállapítását, ami azonban nem mindig egyszerű és egyértelmű eredményre vezető feladat. Ez egyrészt a régi helyesírás bizonytalanságaiból adódik, másrészt pedig annak a következménye, hogy a morfológiai szerkezet azonosítása valójában a névfeltés fontos mozzanata. Szótárunkban etimológiai elemzést nem kívánunk adni, ám a szócikkbe való besorolás bizonyos tekintetben mégis etimológiai állásfoglalást követel meg a szerkesztőtől. Megnehezíti a morfológiai struktúra azonosítását az is, hogy idővel a nevek morfémaszerkezete is megváltozhat, s e változás gyakran átmeneti formákban valósul meg.

A közszavakat feldolgozó szótáraknak az az eljárása, hogy címszóként a mai megfelelő köznyelvi formákat használják, természetesen csakis régi helyneveinknek a folytonos, mai nyelvhasználatig elvezető megléte esetén alkalmazható. Az Árpád-kori nevek kontinuitása elsősorban a makrotoponimák (nagyobb vizek, hegyek, települések nevei) esetében mutatható ki. Ezeknél a sztenderd forma — ami nem feltétlenül egyezik meg az ún. hivatalos névváltozattal — viszonylag egyértelműen megállapítható a mai nyelvhasználat alapján. Ennek megfelelően például az egykori Bihar vármegyéhez tartozó települést jelölő Árpád-kori *Debrechen*, *Debruchun* formákat — amelyek *Debrecen* ~ *Debröcön* ejtésre mutatnak — **Debrecen** címszó alá iktattuk be. Más oldalról viszont azt is láthatjuk, hogy például *Hurusou* típusú adatok előfordulnak egy Bars és egy Borsod vármegyében lévő település adatsorában is, s noha ezek feltételezhető korabeli ejtismódja, továbbá nagy valószínűséggel etimológiai eredete is azonos, mégis más-más címszó alá kerülnek, mivel az egyik település nevének ma **Hrussó**, a másiknak pedig **Horsó** folytatása van.

A szótár szerkesztési alapelveinek megfelelően a mai sztenderd alakok közül természetesen csakis a régi adatainknak morfológiai szempontból teljesen megfelelő formák állhatnak címszóként a szócikkek élén. A mai Felsőnyárádra vonatkozó *Narad* ennek megfelelően a **Nyárád** alá kerül, a *Narag* formákat viszont — mivel ezek a *-d* képzővel szemben a *-gy* képző alkalmazását mutatják — **Nyárágy** alatt szerepeltetjük. Az Abaúj megyei *Boldogkő* várának és településének Árpád-kori **Boldvakő** típusú adatait csakis ez utóbbi címszó alá sorolhatjuk, mivel az előtag a régebbi változatban a *Boldva* folyónévvel azonos.

A mikrotoponimák címszavainak megállapításában nem követhettük minden részletében a fenti sztenderdizációs eljárást, mivel e szűk névhasználói csoportok által ismert névfajták esetében a sztenderd fogalma is másképpen értelmezhető. A fent említett *Hrussó* – *Horsó* típusú makronevek hangtani különbsége a sztenderdnek is eleme (mivel e nevek más-más helyet jelölnek), ám ez egy *Gyékényes* – *Gyékényös* típusú határrésznévről nem mondható el, még akkor sem, ha különböző a denotátumuk: sztenderd nyelvi formájuk azonos módon *Gyékényes* alakban rögzíthető. A morfológiailag nem szegmentálható mikrotoponimák esetében — ha létezik mai névfolytatásuk — a sztenderdizálást a ma használatban lévő forma alapján végezzük el: a *Beztrech* adattal szereplő Árva vármegyei vízfolyás **Bisztrec** címszó alá kerül, mivel ma ez a neve, a Borsod megyei *Lukow* hegy ugyanilyen okok miatt **Lyukó** címszó alatt szerepel a szótárban. A közszói lexémákból álló mikronevek sztenderd alakját az alkotórészek köznyelvi formáinak megfelelően határozzuk meg: a *Simarakathyaia* adatot a **Sima reketytyéje**, a *gyamege* formát pedig a **Dió-megye** címszó alá soroljuk be. Így járunk el értelemszerűen a mai nyelvből nem azonosítható, kihalt névformák esetében is, akár mikro-, akár makrotoponimáról legyen is szó. A sztenderdizálással ilyen esetekben együtt járó hangtani modernizálás azonban számos problémát

is fölvet. A modernizálást az azonosítható közsőkat tartalmazó településnevek esetében nem lehet mechanikusan elvégezni, hiszen például egy *Irug*-féle folytatás nélküli középkori adat — mint az *üreg* közső helynévi megjelenése — mai *Ireg*, *Üreg* és *Ürög* neveinkkel egyaránt összekapcsolható. A címszót ilyenkor — más támasz híján — leginkább a gyakorisági szempontok alapján határoztuk meg.

A címszavak helyesírásában a mai helyesírási gyakorlatot követtük. Ennek megfelelően egybeírtuk a településneveket, a többi névfajta írásában pedig az akadémiai szabályozás (Fábián Pál–Földi Ervin–Hőnyi Ede, A földrajzi nevek helyesírása. Budapest, 1998) szerint jártunk el.

2.2. A bizonytalanul megállapítható címszavak

A címszó megállapítása különösen az olyan nevek esetében nehéz feladat, amelyek nem adatolhatók a mai nyelvből vagy újabb kori forrásokból, és etimológiai szempontból nem áttetszőek, azaz közsői elemek nem azonosíthatók bennük. Ilyenkor gyakran arra kényszerültünk, hogy címszóként hangtani variánsokat vegyünk fel, amelyek megítélésünk szerint azonos valószínűséggel jelölhetik az adat(ok) által jelölt helyet.

Minthogy a szótár három és fél évszázadot fog át, ez idő alatt is végbemehetett egyes nevek morfológiai szerkezetének a megváltozása. Ez a szótári ábrázolásban különösen azokban az esetekben okoz problémát, amikor a helyesírás bizonytalanságai miatt a kétfajta szerkezet nem minden adatban különíthető el egymástól világosan. A *Só-jó* és a *Hév-jó* nevek morfológiai szerkezetének elhomályosulása révén létrejött *Sajó*, illetve *Hejő* adatai között számos nehezen megítélhető forma található, ezért a szócikk élén mindkét változatot feltüntettük **Sajó ~ Só-jó, Hejő ~ Hév-jó** formában. Hasonló bizonytalanság jelentkezik a morfológiai jelleg megítélésében akkor is, ha a név etimológiájával nem vagyunk minden részletet érintően tisztában, ilyen esetekben két változat címszóvá emelése jelezheti álláspontunk nyitottságát: **Ete(j)**.

A bizonytalanul megállapítható címszavakat vagy ~ jellel kapcsoltuk össze: **Ábrány ~ Ábrahám, Balata ~ Baláta, Gyantaj ~ Gyanté, Ilsa ~ Jolsava, Jánosd ~ Ivánosd, Velcsica ~ Vulcsica**, vagy zárőjelezést használtunk a változatok kifejezésére: **Begé(c)s, Be(z)sen(y), Mercse(j)**. Lexemányi névelemet akkor tettünk a vagyalosságát kifejező zárőjelek közé, ha bizonytalanok voltunk a névhez tartozásának kérdésében: **Dabogyel-(hegy), Miska (szigete), Csépán(falva)**. Címszó után tett kérdőjelet alkalmazunk akkor, ha a név bizonytalan módon rekonstruálható: **Arkiszló ?, Rusaszó ?, Farkas-ügy ?, Fövény-tó út ?**. A kérdőjel az egyes névelemek után is állhat: **Bodza ? -szeg, Pe(s)zje ? -maláka, Sarok ? tölgyfa**. Azokat az alakokat, amelyek címszóalakjának a megállapításában teljesen bizonytalanok voltunk, kerek zárőjelbe tett betűhív formában emeltük címszóvá: **(Borcek), (Chopchel), (Scomuch osofa)**.

2.3. A latin nyelvű nevek címszavai

A forrásokban gyakran szerepelnek latin formában megadott névadatok is, amelyek többnyire fordítások (*Nova Villa, Novum Castrum, Rivulus abbatis*) vagy latinosító végződéssel ellátott formák (*Abawyuariensi, Bystricensis, Pechvaradiensis*). Ezek mögött a jellegzetesen írásbeli nevek mögött többnyire vulgáris nyelvi formák húzódnak, ezért szótárunkban a magyar adatokkal együtt, egy címszó alá sorolva adjuk meg őket. Ha a korból vulgáris és latin nyelvű előfordulások egyaránt adatolhatók, akkor a szócikk második részében | jellel elválasztva **Lat.** rövidítés után közöljük a megfelelő formákat. Nagy számú latin nyelvű adat esetén a különböző típusú névváltozatokat — magyar nyelvtörténeti értéküknek megfelelően — | jellel elválasztva csoportosítottuk (például **Abaujvár** szócikkében: **Lat.** +1153/261/417: *Abawyuariensi*, +1262/[XIV.]: *Aba Wywariensis*, 1332: *Abawywariensi* | [1242]/702: *Novocastro Albe*, 1251: *Castro Novo Abe*). Az adatközlésben a különböző grammatikai eseteket képviselő alakokat változatlan formában adjuk közre. Ugyanígy a szócikk második felében elkülönítve adtuk meg a görög, arab, német, szláv, olasz nyelvű forrásokban lejegyzett magyar neveket is, a megfelelő nyelvre utaló rövidítést követően.

Szótárunkban számos olyan név található, amelynek az általunk dokumentált 1350 előtti időszakban magyar alakja nem szerepel a forrásokban, csakis latinul vagy részben latinra fordítva fordul elő. Az ilyen nevek címszavait magyarul [ ]-ben adjuk meg, jelezve, hogy a magyar formára utaló közvetlen adattal a szótár időhatárai között nem rendelkezünk: [Almamellék], [Fehéregyház], [Fekete-Körös]. Ha a név csak részben van lefordítva latinra, a megfelelő névrész kerül zárójelbe: [Alsó]gagy, Barlang-[hegy]. Az *al* ~ *alsó*, *fel* ~ *felső* formák képzős, illetve képző nélküli használata a latin előfordulás alapján nem állapítható meg, s ha a magyar adatok sem adnak ehhez kellő támogatást, a bizonytalanságot az alábbi módon jelöltük: [Al(só)]oroszi, [Fel(ső)]szőlős. Ha többjelentésű szócikkben fordul elő a zárójellel megkülönböztetett címszó, értelemszerűen a jelentés száma kerül [ ]-be. Azoknak a helyeknek a neveit, amelyeknek 1350 előttről csakis latin nyelvű adataik vannak, magyarul is adatoltuk, ha első magyar nyelvű említésük a 15. század végéig előfordul a forrásokban. Bizonyos neveknel a magyar és a latin nyelvű használat nem minden formában különíthető el egyértelműen (Tisza, Dráva), ilyenkor a magyarnak is tekinthető alakot a magyar említések közé iktattuk be.

2.4. Az -i melléknévképzős formák

A helynevek, főképpen a településnevek olykor — elsősorban személyek megnevezésével összefüggésben — *-i* melléknévképzős formában fordulnak elő a forrásokban: nob-es *Billey*, Ladislaus dictus *Deberceny*, Jac. de *Lanchi*, Marc. de v. *Marcusy*, Jac. f. And-e de *Meray*. Ezeket — a morfológiai eltérés ellenére — a megfelelő helynév címszava alatt tárgyaljuk, de bizonyos mértékig elkülönítve, a szócikk végén |~i alcímszó alatt közölve és mindig a teljes szerkezetet megadva. Meg kell azonban jegyezni, hogy az *-i* melléknévképzős formák elkülönítése az *-i* helynévképzővel alakult nevektől nem mindig egyszerű feladat, főleg ha a helynévnek *-i* helynévképzős és képző nélküli változata is előfordul a régiségben.

3. A lokalizálás

A nevek azonosítását az általuk jelölt hely leírásával végezzük el, amely valójában a helynévi denotatív jelentés megadásának tekinthető. E leírások a címszó (vagy az azt helyettesítő sorszám) után állnak aposztrófok közé foglalva: **Tépe** 'település Bihar vm. ÉNy-i részén Derecskétől D-re', **Aranyos pataka** 'Abaúj vm. D-i részén Szántó határában említett patak, a Szerencs-patak mellékvize', **Bresztova rétje** 'Árva vm.-ben Kubin határában említett rét', **Mocsaj** 'település Borsod vm.-ben, Ónod, Muhi és Kaza településekkel együtt említik'. A lokalizálást célzó meghatározások a lehető legkevesebb információt tartalmazzák, csupán annyit, amennyi a név azonosításához feltétlenül szükséges. Településnevek esetében ez a vármegye megadásán túl égtájhoz, nagyobb folyóvízhez vagy jelentősebb településhez való viszonyítással történik. Vízneveknel az e névfajtánál szokásos vízrendszerbeli elhelyezést igyekeztünk megadni, a mikrotoponimákat a megfelelő településnevek megjelölésével lokalizáltuk. A meghatározások ennek megfelelően típuszerűek, bennük csakis korabeli névformákat használtunk. Bizonytalanul lokalizálható neveknel többnyire a forrásbeli említés helyzetét tekintettük támpontnak.

Az oklevelekben előforduló köznevek esetében egyszerűsített lokalizálást végzünk: a forrás évszámát követően zárójelben feltüntettük a vármegyének és a településnek a nevét, amelynek a határában az adott köznév említve van: **tölgyfa** 1251 (Bocsárd, Abaúj vm.), **árpávalérő-körtvély** 1329/394 (Doboka, Baranya vm.).

A tulajdonnevek és a közszók elkülönítése a források említéseiben nem mindig egyszerű feladat. E nehézségek főleg a földrajzi köznévi elemek kapcsán merülnek fel, amelyek állhatnak egyértelműen tulajdonnévként: **ÉR** 'Szatmár vm.-ben eredő, Bihar vm.-ben Pocsajnál jobbról a Berettyóba ömlő vízfolyás' és köznévként is: ad l *Berch*, in qd. *berch*, in eodem *Patak* stb. Számos esetben azonban nem lehet biztosan eldönteni, hogy az adat tulajdonnévi vagy közszoói értékben szerepel-e: in quodam monte *Berch* dicto, per fl-m *potok* vocatum stb. Az ilyen bizonytalanul megítélhető státusú említéseket a tulajdonnévi

említéseknek megfelelően, tehát szöveges lokalizálással vettük fel a szótárba, jóllehet ezek között is minden bizonnyal nem egy közzsói értékű elem rejlik.

4. Az adatközlő rész

Az egyes szótári egységek adatközlő részei az alábbi információkat tartalmazzák: az adat keletkezési éve, betűhív formája és forráshelye. Ha a név mellett a hely fajtáját latinul megjelölő szó is szerepel az oklevélben, azt is közöljük. A romlott alakokat néhol javítjuk.

Az egyes névelőfordulásokat nem a szokásos formában, az év – adat – forrás egységek időrendi egymásutánjában mechanikusan felsorolva adjuk meg, hanem az írásváltozatok szerint rendezve. Ezt a megoldást nem pusztán a helytakarékos volta miatt alkalmaztuk, hanem amiatt is, hogy az adatok bemutatása ily módon jóval áttekinthetőbbé válik. Minthogy egy-egy szócikkben csakis azonos morfológiai szerkezetű nevek szerepelnek, a helyesírási és a hangtörténeti jellegzetességek e megoldás révén egyszerűbben értékelhetővé válnak. **Bars** vár, település és megye neve például 135 említésben fordul elő szótárunkban, ám ezt mindössze 21 írásváltozat képviseli, amelyeknek gyakoriságáról, időrendi viszonyairól a fenti tárgyalásmód következtében könnyen képet kaphatunk.

Az összevont adatközlés tehát az írásváltozatok szerint csoportosítva közli az adatokat, amelyek előtt a különböző említések évszámjai állnak, emelkedő rendben. Az egyes írásváltozatok sorrendjét az első említések időrendje alapján határoztuk meg.

4.1. Az évszámok

A források keletkezési idejének jelölésében többnyire úgy jártunk el, ahogyan az erre vonatkozó jelölési rendszert Györffy György a történeti földrajzában alkalmazza.

E szerint a másolatban fennmaradt, átírt oklevelek keletkezésében az eredeti és a másolati példány keletkezési évét / jellel választjuk el. Ha a másolat az eredetivel azonos évben készült, arra nem utalunk. A tartalmi átírást > jelzi. A sokszoros átíratban fennmaradt oklevelek keletkezési idejére legfeljebb három évszám feltüntetésével utalunk, ilyenkor a többszörös átírást // jellel jelezzük. Másolatoknál a / (illetőleg a // és a >) jel után az évszámból elhagyjuk az ezrest.

Az év nélküli oklevelek keletkezésének megállapítható ideje szögletes zárójelben áll: [1240], külön azonban nem utalunk a forrás év nélküli voltára. A körülbeli időmeghatározásra az időpont után álló k. rövidítés utal, ha pedig csupán a keletkezés évszázada állapítható meg, azt római számmal jelöltük. A krónikák adatainak datálásában a másolati jel után az az év szerepel, amelyre az adat vonatkozik. Ezek időrendi besorolását azonban a forrás keletkezési idejének megfelelően végeztük el.

A hamis oklevél évszáma előtt + jel, a hamisságát tekintve gyakús okleveleké előtt pedig +? áll. A nem biztosan azonosítható oklevéladat évszáma előtt a bizonytalanságot * jelzi. A pápai udvarhoz kapcsolódó dokumentumokra az évszám után tett P., illetve PR. jelöléssel utalunk.

4.2. Az adatok

Mint azt már fent jeleztük, a nyelvi adatokat betűhív formában, az írásváltozatok alapján csoportosítva közöljük. Ha több írásváltozat egy oklevélben belül (és mindegyik forma csak ott) fordul elő, az évszámot követően ezek egymástól ~ jellel elválasztva állnak. Az olyan adatokat, amelyek között a forrás szövege jelzi a szinonimitást (*alio nomine*, *vel* stb. formában), együtt vesszük fel a szótárba, de csak a címszónak megfelelő alak áll dőlt betűs szedéssel. Az ilyen adatokat értelemszerűen kiemeltük az összevont közlési formából. Ha valamilyen szempontból más tekintetben fontosnak tartottuk a név szövegkörnyezetének a megadását, technikai szempontból olyankor is ugyanígy jártunk el.

Az adatok közlésében — ahogyan azt az előszóban kifejtettük — a jelzett időszakra vonatkozóan teljességre törekedtünk. Ettől csak akkor tekintettünk el, amikor — főleg világi vagy egyházi közigazgatási

központok és nagy folyók megnevezései esetében — a latin nyelvű említések sokasága különösebb nyelvtörténeti haszon nélkül szaporította volna föl jelentősen az adatmennyiséget.

A forrásokban szereplő romlott alakokat [:] formában javítjuk. Az ezzel kapcsolatos bizonytalanságunkat, kételyünket a javított alak után álló kérdőjellel jeleztük. A pápai tizedjegyzék gyakran nagy mértékben megbízhatatlan adatait azonban nem javítottuk.

Ha az adott hellyel közvetlenül kapcsolatban lévő, a név eredetét magyarázó személynévi vagy foglalkozásra, etnikumra utaló adat áll rendelkezésre, azt is közöljük a szócikkben, de kurzíválás nélkül. Ugyanígy járunk el a templomcímet viselő településnevek esetében, ha a patrocíniumról a helységnév-nél korábbi adataink vannak.

Ha az oklevél szövegében olyan szó szerepel, amely a név által jelölt hely fajtáját jelöli meg, az adat mellett azt is feltüntettük. Ezt a többnyire latin nyelvű fajfogalmat (általában földrajzi köznevet) az adatot követően általában rövidített formában közöljük. A rövidítéseket külön jegyzék oldja fel, itt adjuk meg ezek magyar jelentéseit is.

4.3. A forrásokra történő utalás

A nyelvi adatok összevont közlésformája maga után vonja a forrásokra való utalás hagyományos rendszerének a megváltoztatását is. Szótárunkban Györffy György történeti földrajzának — a fentiekben kifejtett indokok alapján — megkülönböztetett szerepet biztosítottunk. Mivel Györffy az általa felhasznált források adatait az eredetivel való összevetést követően közli, és ha szükséges, korrigálja is, adatait — másokhoz hasonlóan — megalapozott bizalommal vettük át. Ezért a tőle való adatok esetében hivatkozásként csak a történeti földrajzra való utalás szerepel. Nem egy esetben Györffy adatait továbbiakkal nem is tudtuk bővíteni: ilyenkor az adatok felsorolása után egyetlen forrásutalásként az ő művére hivatkozunk. A forrásközlés e módszerét tovább egyszerűsíti, hogy a Györffytől átvett adatok — a történeti földrajz szerkezetéből adódóan — munkájában többnyire egy helyen találhatók.

Ha e forráshoz képest többletadatokat is közlünk a szócikkben, azt alapvetően kétféle módon tesszük meg. Ha a Györffynél is előforduló írásváltozatban szerepel a további adat, úgy a forrás évét beiktatjuk a megfelelő betűhív forma elé, és az évszám után zárójelben közöljük az adat forrását. Ha az idézett forrásban olyan írásváltozatú adat fordul elő, amely Györffynél nem szerepel, beiktatjuk az előfordulás évének megfelelő helyre, ami — a feldolgozás jellegéből adódóan — igen gyakran későbbi Györffy adatainál.

Gút 'település Bereg vm.-ben Munkáctól DNy-ra' 1312, 1328, 1334 (ComBer. 56, A. 3: 88), 1337 (A. 3: 375), 1340 (Kállay 1: 579), 1344 (Kállay 1: 781), 1349 (Z. 2: 395, 399): *Guth*, p. (Gy. 1: 540), 1343: *Gwth* (Károlyi 1: 154), 1344: *Gutha* (Kállay 1: 781), 1348: *Gut* (ComBer. 56, Z. 2: 343–50). L. **Soprongútja**.

Ha a beiktatott többletadatokat eltérő írásváltozatként megtörik a Györffytől átvett adatok sorát, a Györffy-re való hivatkozást a más forrásból bekerülő adat elé is kiteszük.

Jánosd ~ Ivánosd 'település Bihar vm. D-i részén Szalontától ÉK-re' 1203/342//477: *Janosd*, 1213/550, 1219/550: *Ianust*, v., [1291–94]: *Janusd*, 1300>338, 1340 (J. 264): *Iwanusd*, p., 1332–7/PR.: *Ivanusd*, v. ~ *Jouanusd* ~ *Iuansd* (Gy. 1: 627), 1340: *Juanusd* (Mező, Patr. 192, AOKl. 24: 110, Ortway, Egyh. 2: 569) | ~i 1332–7/PR.: Paul de v. *Iuanusi* (Gy. 1: 627), 1338, 1344: *Jwanusd*, p. (EH. 516).

Az összevont adatközlés következtében nem mindig tudtuk megoldani azt, hogy minden adatnál közvetlenül utaljunk a forráshelyre, olykor több adatra több forráshely is együtt utal.

Egres pataka 'Abaúj vm.-ben Bocsárd és Enyicke határában említett patak, határfolyás Eszebocsárd és Péterbocsárd között' 1249, 1251, 1267/272: *Egruspotoka*, fl., riv. (Gy. 1: 39, 69, 78). L. **Bocsárd pataka**.

A fenti példa azt mutatja, hogy a szótár használja a három forráshelyről való *Egruspotoka* adatot Györffy munkájában a megjelölt három helyen találja meg, ám az, hogy melyiket hol, a szócikkből nem derül ki. Úgy gondoljuk, ha munkánk használója szükségét látja az adatok visszakeresésének, ezt így is viszonylag könnyen megteheti. Eljárásunk megítélésünk szerint annyi hátránnyal semmiképpen nem jár, mint amennyi előnyt jelent az adatok csoportosítva történő bemutatása szempontjából.

5. Az utalások

5.1. A szócikkekben alkalmazott utalások

A szótárban az azonos morfológiai szerkezetet mutató adatok kerülnek közös szócikkbe. Ha tehát egy helynek többféle megnevezése is előfordul a forrásokban, e nevek (alakváltozatok, illetve szinonimák) különböző szócikkekbe vannak besorolva. A közöttük lévő összefüggésekre utalásokkal hívjuk fel a figyelmet. E megfelelésekre részben szöveges formában utalunk, de a kölcsönös utalórendszert igyekeztünk minél gazdaságosabban kialakítani. A többféle néven is szereplő helyek összes megnevezését általában csak egyetlen, központi szócikkben soroljuk fel, a többi névnél csupán egyszerűsített utalást használunk: az azonos helyet jelölő változatok esetében a szócikk végén álló *Lásd* (L.) utalóelemet alkalmazunk.

Győr 1. 'vár, település és monostor Borsod vm. középső részén a Szinva mellett' [1200 k.]/896-ra: *Geuru*, castr. (Gy. 1: 774), 1254 (Hanvay 2), 1313 (Szendrei 3: 31), 1339 (Cs. 1: 170), 1348 (Mező, Patr. 208, A. 5: 168): *Geur*, v., 1303/352//450, 1304, 1313/339, 1315/339, 1327>354, 1328>520 k., 1329/447, 1332-5/PR., 1333/339, 1341 (Szendrei 3: 45), 1341/347//714 (MiskOkl. 34), 1343 (A. 4: 299): *Gewr*, p., t., v., +?1311: *Jeur*, v. ~ *Jevr*, v., 1313: *Geür*, v. (Szendrei 3: 31), 1317/318, 1318, 1332-5/PR., 1333/339 (BorsOkl. 158), 1332-5/PR.: *Geor* ~ *Jur* (Gy. 1: 774), 1332: *Geör* (Szendrei 3: 39). **Diós-** és **Nagygyőr**, illetve **Újvár (2.)** néven is említik.

Diósgyőr 'vár, település és monostor Borsod vm. középső részén a Szinva mellett' 1304: *Gyous Geur*, v., 1315/339: *Gyovs Gewr*, v., 1340/341>349: *Dyosgeur*, castr. (Gy. 1: 774), 1350: *Gyosgewr* (Bor., Borsod 60). L. **Győr (1.)**.

Nagygyőr 'település Borsod vm. középső részén a Szinva mellett' 1248/326: *Noggeurh*, t., 1261/271: *Noggeur*, t. (Gy. 1: 774). L. **Győr (1.)**.

Újvár 2. 'vár Borsod vm. középső részén a Szinva patak mellett' 1319: *Wyuar*, castr. (Gy. 1: 774). L. **Győr (1.)**.

Ugyancsak a *Lásd* utaló formát használjuk a faluosztódás nyomán létrejött településnevek (**Gönyű: Al- és Felgönyű**), valamint az összefoglaló értelmű megjelölések (**Tömpös: Kéttömpös**) esetében. Mindkét helyen egyszerűen csak L. utalás szerepel továbbá akkor is, ha az adatközlő részben a szinonímia egyértelműen jelezve van.

Arca 'település Borsod vm. K-i határán Boldvától ÉK-re' 1222/550: *Harca*, v., 1329/406: t. *Archa* al. nom. *Leurenthfelde* (Gy. 1: 752). L. **Lőrincföldre**.

Lőrincföldre 'település Borsod vm. K-i határán Boldvától ÉK-re' 1329/406: t. *Archa* al. nom. *Leurenthfelde* (Gy. 1: 752). L. **Arca**.

A nevek jelölte helyeknek a névben is kifejeződő kapcsolatára a *Vesd össze* (Vö.) formával utalunk. Ezek az összefüggések többnyire arra figyelmeztetnek, hogy egy-egy helynek a neve egy vele térbeli kapcsolatban álló hely megnevezéseként vagy nevének részeként is szerepel: ez elsősorban folyóvizek és mellette települt helységek vagy települések és oda vezető utak stb. esetében fennálló névvonatkoztatást jelent. Az utalást abban az esetben is alkalmazzuk, ha a különböző helyeket jelölő nevek azonos szócikkben állnak, mivel ily módon a véletlen névegyezések és a szerves névkapcsolatok elkülöníthetővé válnak.

Almás I. 1. 'a Dráva bal oldali mellékvize, egy részen határfolyás Baranya vm. Ny-i szélén' 1009/+205–35//404: usque ad aquam *Almas* (DHA. 58, Gy. 1: 247, 270). L. **Alma (I.1.)**. 2. 'Bihar vm. DK-i részén eredő, Kolozs és Doboka vm.-n átfolyó patak, a Szamos mellékvize' [1200 k.]/896 u.-ra, 1341: *Almas*, fl. (Gy. 1: 569, 593, A. 4: 146, Kniezsa, ErdVíz. 15). Vö. **Almás (II.3.)**. II. 1. 'település Baranya vm. ÉNy-i részén az Alma folyó mellett' [1093–95]: *Almas*, pr. (DHA. 300). L. **Alma (II.1.)**. 2. 'település Baranya vm. középső részén Kémestől É-ra' 1338: *Almas* (Gy. 1: 270). 3. 'település és monostor Bihar vm. DK-i részén az Almás patak mellett' 1234 k./XV., 1238 P./PR., 1249, 1295, 1298 (EH. 43, Entz 1994: 131), 1332–7/PR., 1341 (Cs. 5: 302, Szabó, Kszeg. 310): *Almas*, t., v., 1294/458, 1320: *Almask* (Gy. 1: 593). **Almásmonostora** néven is említik. Vö. **Almás (I.2.)**. 4. 'település Bihar vm. ÉK-i részén Szentjogtól D-re' [1291–94]: *Alumas*, v. (Gy. 1: 593).

5.2. Az utaló címszavak

A változatokban megadott, bizonytalanul megállapítható címszavak közül a második helyen állót utaló címszóként is megadjuk. Ettől csak akkor tekintünk el, ha az utalószó a fő címszó közvetlen szomszédságába kerülne.

5.3. A közsői névelemekre történő utalások

A helynevek és a helymegjelölő kifejezések számos közsői elemet is tartalmaznak. Ebből adódóan a helynévgyűjtemények a nyelv közsői elemkészletének adatolásában is fontos szerepet játszanak. Azt a szempontot szem előtt tartva, hogy a *Korai magyar helynévszótár*-ban közzétett nyelvi anyagot az általános szókincstörténetben is minél hatékonyabban hasznosítani lehessen, a szótárban egy a nevekben fellelhető közsői elemekre utaló rendszert is kialakítottunk. Ezeket az utalásokat tipográfiai szempontból is elkülönítettük a többi hivatkozási formától: ezt a célt dőlt félkövér betűvel szedett részek szolgálják.

A közsői névelemekre történő utalásoknak két formáját alkalmazzuk. Ha egy közszó a szótárban eleve szerepel — akár vele megegyező alakú helynévként, akár köznévként —, akkor a megfelelő szócikk végén a névelemként való előfordulásra – Ne. jelzéssel bevezetve utalunk. Ezt követően állnak a szótárnak azok a címszavai, amelyekben a kérdéses köznévi elem előfordul. Hogy az áttekintést még inkább megkönnyítsük, minden esetben megadjuk az első előfordulás adatát is. Mivel e helyütt nem elsősorban a nevekre, hanem sokkal inkább a bennük előforduló szavakra vagyunk tekintettel, minden szócikkből csupán egyetlen adatot idézünk, még akkor is, ha az adott szótári egységben több hely megnevezéseit tárgyaljuk is együtt.

Bánya 1. 'Abaúj vm.-ben Tökés hatrában említett hely' 1324/377: *Bana*, 1330: *Banya* (Gy. 1: 152). Kn. 1332 (Hilyó, Abaúj vm.): usus mynere, quod vulgo *Bana* dicitur (Gy. 1: 91) | 1325 (Kubin, Árva vm.): ad *Banya* lapidum molarium scil. montanam Domen (Gy. 1: 197). – Ne. **Doboka-kőbánya nagyút** +1015/+158//403/PR.: Dobrochachu-

bananogut, Kremnicbánya 1328: *Cremnychbana, Sevnichbánya* 1340:
Schebnich-Banya, Telekbánya 1341: *Telukbanya*.

Azokra a közsőakra, amelyek önálló szócikkben nem fordulnak elő a szótárban, dőlt félkövér betűvel szedett utaló címszóval hívjuk fel a figyelmet, amely után a fentieknek megfelelően következnek a hivatkozott szócikkek címszavai.

bokor – csipkebokor 1246/348/408: *chipkebokor, dióbokor* 1276:
gyabukur, fűzbokor 1329/447: *fyzbukwr, gyümölcsénybokor* 1276: *dy-*
mulchynbukur, harasztbokor 1332: *Harastbukur, Nagy-tó-rekettyebo-*
kor 1349: *Nogthourekethyebukur, rekettyebokor* 1258: *requetiarbukur,*
Szilbokor 1329/476: *Zylbukur*.

Ha egy név első lexikális elemeként olyan közszó szerepel, amely csakis a kérdéses névben fordul elő, nem alkalmazunk utalást: az *ásvány* szó például szótárunkban egyedül az **Ásvány-tó** névben található meg, ezért utalószóként nem szerepeltetjük, hiszen a szótár használója enélkül is könnyen megtalálja a kérdéses nyelvi elemet.

Közsői utalást akkor is alkalmazunk, ha az adott szó esetleg feltehetően személynévi áttétellel szerepel helynévként vagy annak részeként.

A közsői utalások közé felvettük a cím- vagy utalószóként álló szóból képzett származékokat is. Az egyes képzős formákat a képzők szerint csoportosítva mutatjuk be. Elkülönítve állnak a birtokviszony jelölt formái is.

éger 1255 (Csány, Abaúj vm.): *egur*, a. (Gy. 1: 75), +1262/XIV.
(Koksó, Abaúj vm.): *egur*, a. (Gy. 1: 114) | 1274 (Zseliz, Bars vm.):
egur, a. (Gy. 1: 488). – Ne. **Eger** [1067 k.]/267: *Egur, égerfa* 1256:
egerfa, Éger-kút +1326/[1400 k.]: *Egerkuth, Egerszeg* 1330/477:
Eg[ersc]eg, Eger vize 1317: *Eguruize* | ~e: **Tamás égere** 1270: *Tha-*
masegre | -gy: **Egregy** [+1235]/350/404: *Egreh* | -s: **Egres** 1075/+124/
+217: *Egres, Egres pataka* 1249: *Egruspotoka, Kisegres* *1329>372:
Kysegres | -sd: **Egresd** 1330: *Egresd*.

Utaló címszavak mutatnak a helynevek személynévi elemeire is: **István – Ern(y)fiaistvánpályija, Szentistván**. Ilyen esetekben azonban az első előfordulásoknak az utalásbeli kiemelésétől eltekinttünk. Hasonlóan jártunk el az összetett neveknek azokkal a helynévi részeivel is, amelyek önállóan nem fordulnak elő szótárunkban: **Gorzsa – Bodgorzsája, Szortud – Botszortudja**.

6. A mutatók

6.1. Név- és szóalakmutató

A szótárhoz a benne szereplő névadatokat tartalmazó betűhív mutatót is készítettünk. Ennek azért látjuk szükségét, hogy bárki egy más forrásból vett, de a szótár feldolgozási körébe eső adatot könnyen meg tudjon találni e munkában is. A betűhív mutatóban a megfelelő szócikk címszavával utalunk vissza, a kérdéses adat szócikken belüli helyzetére azonban nem mutatunk rá. Természetesen az is előfordul, hogy egy-egy betűhív forma több szócikkben is szerepel: ilyenkor az utalás ennek megfelelően történik.

6.2. Névvégmutató

A *Korai magyar helynévszótár* betűhív adatait a nevek vége szerint is betűrendbe szedtük. Ez a mutató segítséget adhat a nevek alakszerkezeti vizsgálatához, főleg a képzők tanulmányozásához, valamint fonológiai szerkezeti elemzéséhez. A névvégmutatóban csupán magukat a névadatokat soroljuk fel, de ezek a betűhív mutató segítségével könnyen visszakereshetők a szótári részben.